

6. Конвенція про права людини та біомедицину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334. – Назва з екрана. – Дата звернення: 06.10.13.
7. Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину відносно трансплантації органів і тканин людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_684. – Назва з екрана. – Дата звернення: 06.10.13.

The model and the principles of bioethics are analyzed in this article. Attention is focused on the principle of responsibility for the nature and the process of expanding its sphere from the environment to the common-world. There is noted that bioethics is able to provide mankind of methodology transition to a higher level of morality.

Keywords: *bioethics, models of bioethics, bioethics principles, the principle of responsibility, humanity, morality.*

УДК 577.2: 17
ББК 87.717

Світлана Михайлюк

ГУМАНІСТИЧНО-ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ БІОЕТИКИ

У статті здійснено аналіз сучасної біоетики як світоглядної концепції, досліджено її гуманістично-ціннісні засади та практичну спрямованість. Біоетика розглядається як постнекласичне знання та нормативно-ціннісна система, що спрямована на гармонізацію відносин у системі координат “людина – наука – природа”.

Дослідження спрямоване на розгляд складних етичних дилем збереження здоров'я та благополуччя людини, людства і довкілля в умовах інтенсивного застосування біомедичних технологій. З'ясовано, що біоетика належить до постнекласичного знання, яке поєднує в собі цінності наукової діяльності та загальнолюдські цінності.

Проаналізовано основні підходи до визначення біоетики, зокрема: біоетика як світогляд, міждисциплінарний напрям знань, нормативна етика, комунікативний дискурс тощо. Приділено увагу питанню екологічної етики як важливої складової глобальної біоетики.

Обґрунтовується теоретичний статус та особливості біотичного знання в системі існуючих знань. У контексті біоетики з'ясовуються особливості функціонування сучасної науки та технологій, їхній вплив на взаємовідношення у системах “людина – природа” та “індивід – суспільство”.

Біоетика стає все більш актуальною, вона формує світоглядні уявлення сучасної людини, яка усвідомлює цінність людського життя та здоров'я, гуманного відношення до тварин і рослин, а також екологічну відповідальність кожної людини зокрема і суспільства загалом. Соціальна спрямованість біоетики знаходить свій прояв в інтеграції цінностей і принципів біоетики в систему охорони здоров'я, захист довкілля, а також у систему вищої освіти.

Ключові слова: *біоетика, глобальна біоетика, постнекласичне знання, цінність життя, самоцінність, комунікативний дискурс, нормативна етика, новітні біомедичні технології, екологічна відповідальність.*

Постановка проблеми. У ХХ столітті людина та суспільство усвідомили небезпеку всеохоплюючого науково-технічного освоєння світу. Чимало творинь наукового генія стали загрозою для здоров'я людини та існування всього живого на Землі. Тому в другій половині ХХ століття на межі природничих і гуманітарних наук починає формуватися новий міждисциплінарний напрям знань – біоетика. Вона актуалізує цілу низку важливих питань, зокрема збереження здоров'я, благополуччя людини, людства та природного середовища в умовах інтенсивного застосування наукових та біомедичних технологій. Їх використання показало неоднозначність і небезпечність науково-технічного поступу, спричинило гострі дискусії в середовищі наукових товариств та громадськості з приводу моральної оцінки діяльності вчених, а також стримування негативних техногенних наслідків розвитку сучасної цивілізації.

Біоетика постала як система етичних норм і принципів, що досліджує особливості функціонування сучасної науки та технологій, їх вплив на людину, суспільство та природу. Як відомо, наука, техніка і технології не лише посприяли прискореному

розвитку цивілізації, а й негативно вплинули на людину та природу, породили низку глобальних проблем. Для забезпечення виживання в системі “людина – природа” й подальшого гармонійного цивілізаційного розвитку необхідно, щоб наука спиралася на морально-ціннісні імперативи.

Розгляд біоетики як філософсько-світоглядної концепції дає можливість зрозуміти, що таке міждисциплінарне знання спрямоване на об’єднання природничих і гуманітарних наук задля обґрунтування безпечності наукових проектів і технологій для здоров’я людини та природного середовища.

Біоетика визначає, що є моральним або аморальним стосовно живого. Як система поглядів, норм та оцінок, направлених на моральне вдосконалення людини, охорону її прав, вона застерігає перед загрозами для життя, поглиблює розуміння гідності людської особи, адже включає у сферу досліджень досі невідомі аспекти людського існування.

Метою статті є обґрунтування гуманістично-ціннісних засад сучасної біоетики шляхом дослідження існуючих підходів до визначення її змісту та практичного спрямування.

Відповідно до поставленої мети передбачені такі **завдання**:

- окреслити предметне поле інтересів сучасної біоетики;
- дослідити в контексті біоетики особливості функціонування сучасної науки та технологій, їх вплив на розв’язання конкретних проблем у системі “людина – наука – природа”;
- проаналізувати значення принципу відповідальності у процесі формування теоретичних засад і практики біоетики;
- визначити основні підходи до визначення предмета, статусу, гуманістичних засад біоетики;
- розкрити ціннісний потенціал наукового феномену біоетики.

Ступінь розробленості проблеми. Важливе підґрунтя дослідження загальнофілософських передумов формування та розвитку біоетики становлять праці А. Бергсона, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, В. Джеймса, Г. Ріккєрта, М. Шелера та ін. Філософські передумови формування біоетики як практичної філософії, представлені у працях К.М. Маєр-Абіха, Ю. Габермаса, В. Гьосле, Г. Йонаса, Дж. Ролза, Ч. Тейлора та ін.

Визначальна роль в обговоренні концептуальних, методологічних та ціннісних засад біоетики належить дослідженням К.О. Апеля, Т. Бочампа, В.Р. Поттера, Дж. Чілдресса, А. Швайцера.

Дослідження розвитку біоетики та екоетики в Україні спирається на праці Т. Андрєєвої, О. Базалука, В. Борейка, Т. Гардашук, М. Кисельова, В. Крисаченка, Г. Марушевського, С. Пустовіт, О. Рихліцької та ін.

Виклад матеріалу. Суперечливі реалії сучасного цивілізаційного процесу в наш час стали актуальним предметом дослідження. Активний пошук виходу із ситуації, що склалася в аспекті практичної реалізації досягнень наук медико-біологічного профілю, почав здійснюватись у сфері біоетики.

Термін “біоетика” в перекладі з грецької означає “етика життя”. Як особливий міждисциплінарний напрям знань і практики біоетика формується в 70-х роках ХХ століття в США. Виникнення цього наукового напрямку було своєрідною реакцією на технологічні та соціально-політичні “виклики” у сфері медицини та біології; на глобальні проблеми, з якими зіштовхнулося людство під час розробки нових біомедичних, інформаційних, воєнних та промислових технологій. “Безпрецедентно складні етичні колізії, що постають перед суспільством, зумовлені новітніми медичними та біологічними технологіями, зростаючими можливостями впливу на людський організм, спонукають до пошуку шляхів виходу з драматичних ситуацій, котрі виникають у прак-

тичній діяльності трансплантологів, реаніматологів, психіатрів, біотехнологів та ін., до визначення міри відповідальності при прийнятті рішень” [3, с. 49].

Особливості розвитку сучасної цивілізації обумовлюють зростання явища відповідальності як на рівні окремої особистості, так і суспільства в цілому. Проблема відповідальності стає предметом розгляду в екологічній етиці, медичній етиці, біоетиці. Питання відповідальності науки та науковця за негативні наслідки впровадження наукових відкриттів є сьогодні головною етичною проблемою сучасної науки.

З позицій екологічної етики моральна відповідальність трактується як “спроможність зрозуміти потреби природного світу. Людина тоді поводить себе відповідально щодо природи, коли усвідомлює її цінність, адже вона – єдине джерело життя для людини і для всіх інших живих істот” [8, с. 205].

Сучасне суспільство висуває до біотехнологічної науки та практики головну вимогу – це відповідальність. Е. Агацці зазначає, що “добра наука та добра технологія відповідає моральній вимозі не скривдити довіру, яку віддає їм співтовариство. У цьому полягає відповідальність ученого в галузі технологій” [1, с. 106].

В.А. Кутирьов, розглядаючи питання відповідальності, зазначає: “Зі зростанням практичних можливостей чого завгодно відповідальність при виборі цілей повинна бути на порядок вищою, а передбачення опосередкованих наслідків набагато важливішим від накопичення безпосереднього знання-інформації. Вміння зрозуміти та визначити, що є дійсно корисним для людини, а що може обернутися невинною втратою, можна вважати основним смислом філософування та критерієм мудрості у наш час” [6, с. 37].

Сьогодні багато говорять про відповідальність учених, водночас “розумієш, що саме “вміння” та не абсолютність знання об’єктивно будуть каменем спотикання у вирішенні проблем ризиків сучасного знання та сучасних технологій, а питання забезпечення адекватного контролю по багатьох напрямках біотехнології залишаться надовго відкритим і єдиною можливістю прогнозованості, технологічної безпеки, доцільності, вартості втручання у вітальні механізми, встановлення меж, лімітів, надійних контрольних механізмів буде залишатися на перспективу” [3, с. 223].

Таким чином, відповідальності необхідно досягати: по-перше, шляхом виховання особистості, яка спроможна усвідомлювати наслідки своїх учинків, діяти відповідно до цих усвідомлень, керуючись нормами моралі; по-друге, формувати зовнішню відповідальність у вигляді санкцій суспільства та громадськості на дії, котрі спричиняють маніпулювання чи негативні наслідки втручання засобами новітніх біотехнологій у людську природу та природне середовище.

Основні проблеми біоетики пов’язані з питанням: до якої межі можливо проводити дослідження на людині чи тварині та застосовувати отримані результати. Питання доцільності подальших розробок новітніх технологій, їх наслідків, цінності для збереження життя і здоров’я людини та всього живого залишається відкритим для обговорення, потребує чіткого обґрунтування, а також узгодження з принципом “обережності” в процесі вдосконалення природи людини.

Інтерес до гуманістичних та соціальних аспектів науки проявляється в питаннях моральних оцінок результатів науково-технічного прогресу, який “дозволяє втручатись у генну будову людини (генна інженерія), удосконалювати біотехнологію і навіть конструювати нові форми життя” [5, с. 56].

Стає очевидним, що “відповідальність науки є насправді питанням про відповідальність кожної людини, яка має сприяти відповідальному використанню всіх речей, включаючи науку...” [1, с. 46].

Наука і технології є могутньою силою, що змінює середовище існування людини, її думки, спосіб життя, ідеали та цінності. Радикальна зміна соціального статусу науки активізує процеси обговорення та вивчення цього феномену задля створення від-

повідних механізмів регуляції і контролю. Одним із таких механізмів, на нашу думку, повинна стати біоетика.

Багатоаспектність біотичної проблематики та неоднозначність у підходах до розуміння об'єкта й предмета біоетики, її міждисциплінарний характер породжують плюралізм методологічних стратегій, широкий спектр теоретико-філософських рефлексій, форм і способів її осмислення.

Становлення біоетики знаменує собою об'єднання проблематики екологічної та медичної етик на основі імперативу, що має аксіологічний вимір - усе живе (людина, інші живі істоти, нежива природа) повинні бути збережені.

Сучасна біоетика є надзвичайно складним утворенням. Ж. Рюс пише: "Якщо біоетика означає біологізовану етику, тоді вона є машиною війни проти етики. Якщо вона гарантує моральність біологічних досліджень, її появу слід вітати" [11, с 363].

Біоетика розвивається в складних і суперечливих умовах. Предметом цієї науки є етичні проблеми збереження життя і здоров'я індивіда, суспільства і природного середовища. Ці проблеми можна розглядати в професійній медичній сфері, при використанні біомедичних технологій, у процесі взаємодії людини з навколишньою природою, а також вирішуючи глобальні проблеми людства.

Науковці, аналізуючи феномен біоетики, зазначають: "... Біоетика розглядається не тільки як якісно новий виток розвитку медичної та інвайроментальної/екологічної етики, а і як синтез, інтеграція, в результаті яких виникає етика, спрямована на збереження і розвиток життя як на рівні окремих індивідів, так і в глобальному, планетарному масштабі... Ми вважаємо, що об'єктом біоетики є життя, а предметом - нормативно-ціннісні механізми його збереження і розвитку" [10, с 20].

Науковий феномен біоетики розкривається в єдності таких проявів:

- як міждисциплінарний напрям знання;
- як світоглядна установка;
- як нормативна етика.

Біоетика належить до постнекласичного знання, яке поєднує в собі цінності наукової діяльності та загальнолюдські цінності. Гуманістично-ціннісними засадами біоетики можна визначити:

- 1) життя як цінність;
- 2) збереження та розвиток життя;
- 3) моральна відповідальність особистості в справі захисту та збереження життя.

У наш час новітні технології стрімко змінюють не тільки навколишнє середовище людини, а й природу людини; вони протиставляють цінності наукової новизни й ефективності фундаментальним правам живих істот. Біоетика обґрунтовує і захищає внутрішню цінність представників життя і їх право на життя, вона розширює проблему міжсуб'єктних людських відносин - до проблеми взаємовідносин людини з власною природою, іншими біологічними видами, екосистемами.

Існує декілька точок зору на статус та практичну спрямованість біоетики. Зокрема, її розглядають як:

- академічну дисципліну;
- соціальний інститут;
- експертну систему;
- прикладну етику;
- сучасний варіант медичної етики;
- комунікативний дискурс [див.: 10].

У вітчизняній науці терміном "біоетика" спочатку позначали міждисциплінарну галузь досліджень та експертизи, предметом якої були ціннісно-моральні аспекти взаємовідносин лікаря і пацієнта, а також етичні проблеми біомедичних досліджень,

біотехнологій, генної інженерії. Згодом біоетику розглядають як сферу застосування етики в системі “людина – жива природа”. Фундаментальним принципом біоетики визначають – “неприйнятність відношення до живої істоти як до об’єкта дослідження чи використання” [7, с. 9]. Таким чином, у біоетиці концентруються й науково обґрунтовуються моральні підходи до нових явищ, які постають внаслідок технічних і технологічних успіхів людського пізнання. Дана наука починає виступати необхідним компонентом світогляду сучасної людини, вона орієнтує людину до усвідомлення своєї глибокої спорідненості з усім живим.

У багатьох працях західних і вітчизняних дослідників має місце розуміння біоетики як комунікативного дискурсу. Ідеться про зміну етичних парадигм у другій половині ХХ століття – “перехід від філософії і етики свідомості до філософії і етики комунікації, соціофілософської теорії комунікативної дії. Морально-практичні нормативи починають тлумачитись як такі, що виникають у результаті мовленнєвокомунікативної взаємодії і на основі взаємної згоди” [10, с. 35].

Ю. Габермас, аналізуючи біотичні проблеми технологій, які втручаються в генном людини, підкреслює: для вироблення загальнозначущих моральних норм стосовно таких новітніх технологій потрібна мовленнєва комунікація [2]. Кожний автономний суб’єкт діятиме разом з іншими людьми, вступатиме в дискурс і спільними зусиллями буде виробляти норми, що будуть основою загальносуспільної взаємної згоди.

В умовах, коли наявна конфліктна ситуація, суб’єкти, що беруть участь у комунікації, не повинні переривати своєї активної діяльності навіть тоді, коли комунікативна поведінка іншої сторони відсутня.

Провідні представники комунікативної філософії К.-О. Апель та Ю. Габермас вважають, що комунікативний дискурс можливий лише в умовах громадянського суспільства, яке здатне взяти під контроль наукові дослідження й проекти. Згода, яку можна досягти в комунікативній спільноті, є гарантом об’єктивності пізнання.

Ю. Габермас наводить такі умови комунікації:

- 1) кожний, здатний до мови та діяльності суб’єкт може брати участь у дискурсі;
- 2) кожний може проблематизувати будь-яке твердження; виступати в дискурсі з будь-яким твердженням; висловлювати свої погляди, бажання, потреби.

Підсумовуючи, Габермас звертає увагу на те, що ідеальна комунікація характеризується певними чинниками, зокрема: усі учасники комунікації є рівноправними, жодний аргумент не можна виключати, учасники ідеальної комунікації чи дискурсу не повинні зазнавати утисків влади щодо використання своїх мовленнєвих актів. Останньою інстанцією у розв’язанні певного питання чи проблеми має бути тільки “примус вагомішого аргументу” [12, с. 137]. Таким чином, ми приходимо до ідеї розумного консенсусу, порозуміння, що означає можливість і припустимість способу участі всіх в обговоренні суспільних норм.

Розгляд біоетики як комунікативного дискурсу дає можливість зрозуміти, що вона постає як практика обговорення на сторінках наукових видань, у пресі, суспільстві. Набуваючи рис діалогу, у якому беруть участь науковці, громадські організації, державні структури, біоетика захищає права людини, живих істот та природи; розробляє моральні критерії оцінки впливу новітніх технологій на “якість” життя людини та всього живого.

Захист прав і свобод людини є головною світоглядною ідеєю біоетики. Інтереси людини повинні мати пріоритет перед інтересами науки і суспільства, але ця ідея поки що недостатньо усвідомлена науковцями, медиками та біологами.

Сучасна біоетика інтегрує в єдине концептуальне ціле елементи класичної етики та новітні тенденції, які були ініційовані бурхливим розвитком біотехнологій. Склад-

ність біотичного дискурсу полягає в поєднанні соціогуманітарної та природничо-наукової культури.

В.Р. Поттер наголошував на необхідності поєднання біологічного знання й загальнолюдських цінностей. “Біоетика повинна прагнути до відтворення мудрості, виходячи з усвідомлення існування біологічного світу та природи людини й розуміння того, як можна використати отримані знання для досягнення соціального блага” [9, с. 36]. В умовах розвитку глобальних технологій біоетика стає основою, яка об’єднує різні напрямки духовної й соціокультурної діяльності людини, розширює межі людської діяльності і розуміння сутності феномену життя.

В умовах швидкого поширення досягнень науки і техніки завдання біоетики полягає в захисті фундаментальних людських цінностей, “її проблеми відзначаються безпрецедентною складністю та неоднозначністю, вимагають від дослідників високого професіоналізму, розвиненого відчуття міри та такту, граничної вимогливості до себе та відповідальності” [4, с. 62].

Висновки. Короткий аналіз поставленої проблеми дозволяє дійти таких узагальнюючих висновків:

1. Біоетика спрямована на розгляд складних етичних дилем збереження здоров’я й життя людини і всього живого. Її метою є розвиток життя на засадах біоетичних принципів та цінностей – відповідальності, розуму, справедливості, діалогу, свободи та ін.

2. Беззастережне науково-технологічне втручання людини в механізми відтворення живих істот, власної природи й природного середовища створюють загрозу для розвитку життя на Землі, приводить до необхідності регулювання наукових досліджень з позицій гуманістичних цінностей (регулювання має включати заборони на ті експерименти, які є небезпечними для життя людини, іншої живої істоти чи природного середовища).

3. Утвердження принципів відповідальності та гуманного ставлення у сфері застосування новітніх біомедичних технологій зробить свій внесок у формування відповідних світоглядних настанов сучасної людини, усвідомлення моральності рішень, цінності життя як єдності духовного та матеріального, ціннісного та фактично даного.

4. Біоетика, як наука виживання, ґрунтується на гуманістично-ціннісних засадах: життя як цінність, природне право на життя, збереження та розвиток життя; моральна відповідальність особистості в справі захисту життя.

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Эвандро Агацци ; [пер. с англ. И. Борисовой ; науч. ред. В. А. Лекторский]. – М. : МФФ, 1998. – 344 с.
2. Габермас Ю. Будущее человеческой природы : На пути к либеральной евгенике? / Ю. Габермас. – М. : Весь мир, 2002. – 144 с.
3. Екологічні виміри глобалізації : монографія / М. М. Кисельов, Т. В. Гардашук, К. Є. Зарубицький [та ін.] ; за заг. ред. проф. М. М. Кисельова. – К. : Вид. Парапан, 2006. – 260 с.
4. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач., А. В. Толстоухов [та ін.] ; за заг. ред. проф. М. М. Кисельова. – К. : Вид. Парапан, 2003. – 312 с.
5. Кохановский В. П. Философия и методология науки / Валерий Павлович Кохановский. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 576 с.
6. Кутырев В. А. Разум против человека (Философия выживания в эпоху постмодернизма) / В. А. Кутырев. – М. : ЧеРо, 1999.
7. Михайлюк С. Я. Аксиологічні основи екологічної етики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.07 / С. Я. Михайлюк ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – 16 с.
8. Михайлюк С. Я. Відповідальність як моральний вимір людського буття за доби екологічної кризи / С. Я. Михайлюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Вип. 602–603 : Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 203–207.
9. Поттер В. Р. Биоэтика: мост у будущее / В. Р. Поттер. – К., 2002. – 215 с.
10. Пустовит С. В. Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философский анализ) / С. В. Пустовит. – К. : Арктур-А, 2009. – 324 с.
11. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : Панорама новітньої науки / Жаклін Рюс. – К. : Основи, 1998. – С. 363.

12. Habermas J. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz // Habermas J., Luhman N. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie? – Frankfurt a. M., 1971. – S. 137.

Modern bioethics as an ideological concept has been analyzed in the paper. Humanistic and value principles of the science, its practical orientation have been studied. Bioethics is considered as post non-classical science and normative-value system aiming at harmonising the relations in the “man-nature-science” frame.

The study seeks to examine the complex ethical dilemmas of health preservation, humanity and the environment well-being under conditions of heavy biomedical technologies application. It was found that bioethics belongs to post non-classical science that combines the human and scientific occupation values.

The main approaches to the definition of bioethics have been analyzed. In particular, bioethics as a world outlook, interdisciplinary science, normative ethics, communicative discourse etc. Attention is paid to the issue of environmental ethics as an important component of global bioethics.

Theoretical status and characteristics of biotic knowledge in the existing system of science have been grounded.

The peculiarities of modern science and technology, their influence on the relationship in the “man-nature” and “individual and society” frames are being explained in the context of bioethics.

Bioethics is becoming increasingly important nowadays; it forms the philosophical view of the world of modern man who understands the value of human life and health, humane treatment of animals and plants, and environmental responsibility of every person in particular and society in general. Social orientation of bioethics is manifested in the integration of values and principles of bioethics in health care, environmental protection, as well as in higher education.

Keywords: *bioethics, global bioethics, post non-classical science, the value of life, self-worth, communicative discourse, normative ethics, modern biomedical technologies, ecological liability.*

УДК 123.1: 241.13

ББК 87.7

Богдан Рохман

ФЕНОМЕН СВОБОДИ ЯК НЕВІД’ЄМНИЙ БАЗИС МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена виявам багаточисельних і різноманітних форм самореалізації особистості. В них розкриваються творчі потенції людини, виявляється її свобода як нескінченна можливість. Аналізуються сучасні етичні дослідження на зазначену проблематику.

Ключові слова: *свобода, самореалізація, творчість, свободотворчість, феномен.*

У процесі безперервної зміни світу своєю діяльністю в людей виникають потреби постійної адаптації до нових умов свого буття, вони винаходять адекватні реальності вміння і навички, які необхідні для життеорієнтації за цих умов. Тим самим “ми створюємо наш світ і, діючи таким чином, стаємо істотами, котрі можуть у ньому жити й визначати його наступну трансформацію” [1, с. 76].

Ситуація перманентної зміни “світу людини” далеко не всіма сприймається як соціальне благо, важливе людське надбання. Відчуття нестабільності, яке супроводжує суспільні “мутації”, переконливо зображені у творах О. Тоффлера, Д. Белла породжує в багатьох свідків і безпосередніх учасників світових змін, почуття невпевненості, розгубленості, навіть відчаю. Їх лякають “нові види свободи”, притаманні їм незвичні проблеми та антагонізми. Цією обставиною пояснюється важливість такого компонента свободотворчості, як воля, цілеспрямованість, рішучість. “Свобода духу – не зручність, а велич, якої прагнуть і якої зрідка досягають у виснажувальній боротьбі” – застерігав А. Камю [4, с. 172]. Подібної думки був і К. Ясперс. Атестуючи суспільство свого часу як кризове, він наголошував: “втрачаючи у кризі світ”, людина має, виходячи із власних передумов, знов і знов створювати свій світ. “Перед нею відкривається вища можливість її свободи; їй належить або вхопити її, або зануритись униз” [12, с. 399]. Нарікання на те, що від людини надто багато вимагають, не допоможе, “адже лише зі способу самобуття зростає справжній вплив на обставини. Якщо я чекаю від змін обставин того, чим я можу бути, я зраджую власні можливості” [12, с. 400]. Усвідомлюючи свою